

RÁCZ JÁNOS

A BALATONI DÖRGICSE HELYNÉV

A község 4 km-re fekszik a Balatontól a Dörgicsei-medencében. A Balaton közelsége, a kedvező éghajlat, a művelhető földek régóta jó lehetőséget adtak az emberek letelepedéséhez. Régészeti kutatások szerint már az őskorban is megjelent az ember ezen a területen. A későbbi időkből (újkor, réz- és bronzkor) egyre több lelet került elő. Kétezer éve a rómaiak telepedtek meg, azóta folyik a környéken szőlőtermesztés és borászat.

A honfoglalás után a magyarok is letelepedtek ezen a területen. Három település is volt *Dergiche* néven. A mai Kisdörgicse: Kisfaluddörgicse, Szentmiklósörgicse, valamint Felsődörgicse: Szentpéterdörgicse, Feldergicse, illetve Alsódörgicse: Boldogasszonydörgicse, Füredörgicse. Ide tartozott az *akol* szóból származó nevű Okulidörgicse (ma Balatonakali) és Ságdörgicse, Ságpuszta is. Mindegyiken épült kőtemplom, legrégebbi a felsődörgicsei a 11. századból. 1900 körül a mai területen mintegy ezer ember élt, elsősorban mezőgazdaságból és halászatból. A dörgicsei halászok gazdag balatoni zsákmányairól több korabeli forrás is hírt ad. Oláh Miklós, az öt Dörgicse kusztoza (< custos; kusztodiátus) a 15. század első felében feljegyezte, hogy „amint nékem vicariusom mondta, a Balatonból gyakran egyetlen húzásra húsz kocsihoz való különféle fajta halat fognak ki a falu lakói”.

Nem véletlen tehát a helynévadás szemléleti háttere, a *Dörgicse* településnév ugyanis a ma népnyelvi *dörgécse* 'Gymnocephalus cernuus; durbincs' hálnévből származik. A *durbincs* nyelvjárási és szaknyelvi szó, a *dörgécse* alakváltozattal egymásnak különböző hangtani változásokon átment megfelelői. A *Dörgicse* helynév egyes összeírásokban már 1082-ben is szerepel. Első hiteles említése a magyar írásbeliségben 1211 (FNESz. 1988: 187), *Kisdörgicse* nevének 1409 (uo.) A hálnév pedig 1500 körül bukkan fel először írott forrásban: *dergecze* (RMG. 1984: 620), 1544-ben *dörgecz* (OkLSz. 1902–1906: 160). A népnyelvben további alakváltozatát is följegyezték: *dörgicse*, *dörgöcse*, *dörgécse* 'ua.' (HalK. 1887: 781), *dürge*, *görgécse*, *dirgincs*, *dörgencs*, *dörgincs*, *dörgöncs*, *dürgencs*, *dürgencset*, *dürgencs*, *dürgencshal*, *dörgécs*, *dörgics*, *dörgöcs* 'Acerina cernua' (ÚMTsz. 1979/1: 1017). A hálnév biztosan összefügg a *durbancs* 'kis kövér, tömzsi' (uo. 1040), *dörgécs* 'vézna kisgyermek vagy állat' (uo. 1017), *dürgencs* 'kicsi, csekély' (Kubinyi 1887: 381) szavakkal, a kis hal testformájára utalva. A latin szaknyelvi *Gymnocephalus* nemi név jelentése tulajdonképpen 'csupasz

fejű' (< görög *gymnós* 'meztelen' és gör. *kephalé* 'fej'), a pikkely nélküli fejre utal.

A *durbincs* is mindennapi eledele volt a híres balatoni fogasnak, mára – valószínűleg az angolna bűneként – igen kis számban él már a Balatonban. A népnyelvi nevén a *varsintát* (URL1) szívből utálták a halászok, részben azért, mert állítólag halszükét jelent a hálóba kerülésük, másrészt, mert tuskós hátúszója könnyen ejt a kezükön gyulladásba jövő sebeket (Varsinta: balatoni varsinta, Jankó: vasinta, varsinta, viszonylag korai jövevényszó nyelvünkben, R. 1715 k.: varsinta (MNY.), 1730: ua. (BélTractatus), 1868: ua. (Ke.). Német eredetű halnevünk; vö. ném. Waschinger 'süger', N. baj. Wärsch, Wärschinger 'ua.' (uo.). Petényi Salamon szerint a vasinta vagy varsinta a Balaton-mellék népének nyelvén a tudományban a *Phoxinus laevis* (fűrges cselle) néven ismert halat jelentette. Ő is megjegyezte azonban, hogy ezt a halat ott nem ismeri. Herman Ottó azonban kiderítette, hogy ezen a néven az itteniek – Petényi tudomásával ellentétben – a vágódurbincset ismerik. Ezzel a német eredetű hálnévvel egyébként az altenbergi bencéseknek átadott tihanyi apátságtól Örvényes halászfaluba telepített sváb halászok ajándékozták meg a szomszéd tihanyi halászsokat, és ennek révén az egész Balaton halászságát (URL1). A horgászok sem kedvelték falánsága, szúrósága miatt. Olyan erőteljes a kapása, hogy a horgász szívdobogva vág be, majd dühösen rántja partra az apró halacskát, amely ráadásul mélyen lenyeli a horgot. A durbincs Gárdonyi Géza révén vonult be az irodalomba: Durbints sógor révén (vö. Balázs 2021).

A halászaton kívül jó megélhetést nyújtott a szőlőtermesztés, a borkészítés. Dörgicse határában mindig is kedvező terület volt az *Agyaglik* nevű szőlőhegy, ma is nagy, összefüggő szőlőtáblákon termesztik a zamatos szőlőt. Borászati szempontból érdemes megemlíteni a Mocsár-dűlőt, a Becce-hegyet. A kiterjedt borászat, a nagyon értékes nemzetközi sikerek elsősorban a piarista rendnek köszönhetők. A piarista rendház hatalmas magtára ma a Granárus Étterem és Borpince a Templom téren. A tágas udvar, a kiváló levegő és a jó konyha, az elsőrendű helyi borok hangulatos étkezési és társas összejöveteli lehetőséget kínálnak. A volt magtár emeleti részén hagyományőrző kiállítás látható, nagyrészt helyben összegyűjtött tárgyi emlékekkel. A piarista rend birtokának magtára a granárus, az épület alatt igen tágas borospince épült. Alsódörgicse műemlék romtemplomának dombjáról csodálatos kilátás nyílik a Dörgicsei-medencére és a Balatonra. A környék legmagasabb pontja a Halom-hegy (399 m) a Kossuth-kilátóval, a Tűzhányó tanösvénnyel és a szabadtéri geológiai bemutatóhellyel. A kialudt vulkánt már 1269-ben oklevélben említik.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2021. *Gárdonyi Géza nyelvi öröksége*. In: Keller Péter szerk. 152–8.
- BélTractatus = Bél Mátyás 1984. *A magyarországi halakról*. A Tractatus de re rustica Hungarorum részlete. Budapest.
- FNESz. = Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára A–K*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HalK. = Herman Ottó 1887. *A magyar halászat könyve I–II*. Budapest.
- Ke. = Kenessey Albert 1868. *Halászatunk s a haltenyésztés*. Pest.
- Keller Péter (szerk.) 2021. „*A Nemzeti szalóny és Más*”. *Válogatás a szőlősgyöröki Göre Gábor Humorkonferenciák előadásaiból*. A szerző kiadása.
- Kubinyi Ferencz 1887. Tájszók (Ipolyvölgyiek.) *Magyar Nyelvőr* 380–81.
- MNy. = *Magyar Nyelv* Budapest, 1905–
- Nyr. = *Magyar Nyelvőr* Pest, később Budapest. 1872–
- OkISz. = Szamota István – Zolnai Gyula 1902–6. *Magyar Oklevél-szótár*. Budapest.
- RMGl. = *Régi magyar glosszárium*. Budapest, 1984.
- ÚMTsz. = Új magyar tájszótár. Budapest, 1979–.
- URL1. http://www.remlac.hu/_MP3/rokafogtacsuka/P/persli_allat.html

Rácz János
nyelvész
Balatonfüred
E-mail: navigar00@gmail.com